

УДК: 37.035.6:37.017.4:376.2:323.272:327

ЄВГЕНІЯ ФЕДОРОВА

старший інспектор відділу аспірантури і докторантури
Хмельницький національний університет, МОН України
Адреса: вул. Інститутська 11, м. Хмельницький, 29016, Україна
E-mail: fedorova-e@ukr.net

КУЛЬТИВУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК ФУНДАМЕНТ У ПРАГНЕННІ УКРАЇНИ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

АНОТАЦІЯ

Розкрито перспективи культивування громадянськості студентів з особливими потребами як передумови до вступу України у Європейське співтовариство. Означено пріоритетність дотримання європейських демократичних соціокультурних стандартів та гуманістичних цінностей, ключовими серед яких є зміни у ставленні до інвалідів, що передбачають встановлення рівних прав для всіх громадян України. Підтверджено, що рівність прав для всіх громадян є гарантією для громадянського самоствердження особистості з особливими потребами, збереження її честі і гідності. Представлено аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців з проблеми виховання громадянськості молоді з особливими потребами. Охарактеризовано особливості виховання громадянськості студентів з особливими потребами в інтегрованому середовищі вищих навчальних закладів. На основі проаналізованої літератури визначено, що в умовах вищого навчального закладу інтегрованого типу у студента з особливими потребами з'являється можливість краще зрозуміти себе та свою роль у суспільстві, покращити власні адаптаційні навички, розширити коло інтересів та спілкування, переконатися у власних потенційних можливостях як суспільної одиниці, самоствердитися у власній цінності для громади. Ґрунтовно висвітлено фактори, які є основою для формування громадянськості студентів з особливими потребами в інтегрованому середовищі вищого навчального закладу та характеризують громадянськість особистості у демократичному суспільстві.

Ключові слова: *громадянськість, студенти з особливими потребами, інтегроване середовище, вищий навчальний заклад інтегрованого типу.*

ВСТУП

Революція гідності, яка розпочалася наприкінці 2013 року в Києві, здійснила необоротні зміни як у свідомості самих українців у ставленні до себе як до громадян України, так і у ставленні світової спільноти до нашої нації. Народ України ціною власного життя довів спроможність до останнього відстоювати власну гідність, свободу вибору та захищати демократичні цінності й незалежність усієї держави, єдиної Батьківщини. Протестні настрої охопили всю Україну без винятку. Те, що починалося як мирна акція студентів проти зриву асоціації з Євросоюзом, перетворилося у запекле протистояння громадян з авторитарною державною системою. До цієї боротьби однаково віддано приєдналися представники різних верств населення України: студенти, інтелігенція, пенсіонери, робітники, селяни. Особливістю українських протестів цього разу було те, що до революційних процесів активно долучалися й люди з

інвалідністю. З пасивних спостерігачів громадяни з особливими потребами стали активними учасниками заходів на Майдані Незалежності в Києві. Молодь з особливими потребами заявила про рівність прав громадян, незважаючи на фізичні обмеження, та пліч-о-пліч відстоювала власні позиції на головній площі своєї держави. Громадська активність українського студентства з особливими потребами підтверджує наявність патріотичних прагнень, але для їх дієвості та результативності необхідні новітні форми й методи виховання громадянськості.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – розкрити перспективи культивування громадянськості студентів з особливими потребами як передумови вступу України у Європейське співтовариство.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичну основу дослідження становлять сучасні напрацювання дослідників з зазначеної проблематики. Проблеми психофізичного розвитку людей з особливими потребами, методи їх навчання, виховання, реабілітації та соціалізації досліджуються такими сучасними українськими ученими, як: О. Безпалько, В. Бондар, І. Єременко, Н. Засенко, А. Капська, О. Карпенко, О. Польовик, П. Таланчук, В. Церклевич, М. Чайковський.

Окремі аспекти супроводу навчання студентів з інвалідністю у ВНЗ розглядалися у працях О. Бажан, К. Кольченко, Д. Коноплицької, Г. Нікуліної, П. Таланчука, А. Шевцова, В. Шиян та ін. Особливості роботи викладачів в інтегрованих студентських колективах, де навчають студентів з особливими потребами, вивчали Н. Козліковська, К. Кольченко, Г. Мазарська, Ш. Равер-Лампан та ін., а використання групової навчальної діяльності студентів з обмеженими можливостями у складі малих академічних груп як фактору формування їх адекватної самооцінки досліджувала Л. Волошко.

У більшості цих наукових праць розглядаються проблеми спеціальної освіти, подається наукове обґрунтування системи й змісту навчання і виховання у спеціальних закладах освіти, визначається методологія корекційного навчання і виховання осіб з інвалідністю, їх медико-психолого-педагогічного супроводу, здійснюється пошук ефективних методів та засобів корекційно-виховної роботи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема інтеграції в суспільство громадян з особливими потребами є одним з пріоритетних напрямів національної системи освіти України на шляху становлення дієвого демократичного ладу та запорукою створення високорозвиненого активного громадянського суспільства, оскільки на сьогоднішній день у нашій державі є 2,6 млн осіб з обмеженими можливостями, а це – 5,5 % від усього населення. Таким чином, кожен вісімнадцятий наш співвітчизник має інвалідність, тобто є людиною, яка потребує допомоги та підтримки від держави не лише в грошовому еквіваленті, але й у контексті особливого планування житла, облаштування під'їздів, громадського транспорту, забезпечення певними засобами та виробами, сприяння в отриманні освіти, професійних знань, працевлаштування, медичних і культурних послуг.

До недавнього часу в поняттєвому апараті педагогічних досліджень широко використовувалося поняття «інвалід» (лат. *Invalidus* – безсилий, хворий). Відповідно до Декларації про права інвалідів (ООН, 1975 р.) інвалід – це будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково власні людські потреби, норми особистісного та (або) соціального життя через недолік вроджених чи набутих фізичних або розумових можливостей. З огляду на це, на нашу думку, поняття «інвалід» необхідно відносити не тільки до суб'єкта життєдіяльності, а й розглядати його як

соціальне явище, а саме – як результат взаємодії психофізичних обмежень та бар'єрів соціального характеру.

За статтею 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» інвалідом вважається особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження її життєдіяльності, необхідності в соціальній допомозі та захисті [4, с. 252]. Ці терміни відображають медичну модель, яка «розглядає ваду здоров'я як характеристику особи, що може бути викликана хворобою, травмою чи станом здоров'я» і, відповідно, потребує медичного або іншого втручання для «корекції» відповідної людської проблеми особи. Природно, що реакцією суспільства у контексті обґрунтування медичної моделі є забезпечення лікування, реабілітації та соціальної допомоги, такої, як спеціальна освіта та пенсія. Іншими словами, визначається мета зробити життя людини з особливими потребами певною мірою «нормальним», наприклад, забезпечивши їй економічні та освітні можливості.

Спробу проаналізувати поняття, які використовує соціальна та реабілітаційна педагогіка, було зроблено у дисертації М. Чайковського. Автор зазначив, що термін «люди з особливими потребами» ще не є усталеним. Як правило, так здебільшого кваліфікують людей з функціональними обмеженнями (інвалідів). А. Капська, С. Пальчевський наводять різні визначення цієї категорії людей: «неповноцінні», «неповносправні», «діти-інваліди», «люди з особливими потребами», «люди зі спеціальними потребами», «люди з функціональними обмеженнями», «маломобільні групи населення» тощо.

Ми поділяємо позицію П. Таланчука, який пропонує при кваліфікації людей з функціональними обмеженнями (інвалідів) дотримуватися терміну «люди з особливими потребами», уникаючи психологічно деструктивного терміна «інваліди» [10]. Адже це значно менше травмує психіку молодих людей, підвищує впевненість у собі, прискорює соціальну інтеграцію й адаптацію до умов нового середовища. Цю позицію поділяє і М. Чайковський, який вважає, що термін «люди з особливими потребами» за цих обставин є найбільш прийнятним [11].

Заслужують на увагу «Рекомендації 1185» до реабілітаційних програм 44-ї сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 травня 1992 р., де інвалідність визначається як обмеження у можливостях, обумовлені фізичними, психологічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими й іншими бар'єрами, що не дозволяють людині, яка має інвалідність, бути інтегрованою у суспільство й брати участь у житті родини або суспільства на таких же підставах, як і інші члени суспільства.

У результаті аналізу нормативно-правових документів, наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, а також освітньої практики стало можливим зробити висновок, що до студентів з особливими потребами відносять, як правило, тих, хто має різні види відхилень, але не протипоказань для навчання. Зокрема це люди, які мають відхилення у розвитку мовлення при нормальному слуху і збереженому інтелекті; порушення слуху (глухі або такі, що поганочують); порушення зору (сліпі або з поганим зором); порушення опорно-рухового апарату; сенсорні, емоційно-вольові, фізичні та інші відхилення, а також соматичні вади здоров'я, що не дозволяють навчатися у звичайному освітньому закладі.

На захист прав людей з особливими потребами, які внаслідок інвалідності та непрацездатності зіштовхнулися з труднощами та перешкодами для участі у житті суспільства, спрямовані «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для

інвалідів», що були затверджені 20 грудня 1993 р. 48 сесією Генеральної асамблеї ООН. У цьому документі підкреслюється, що держави повинні використовувати всі засоби таким чином, щоб кожний індивідуум мав рівні можливості для участі в житті суспільства. Після досягнення інвалідами рівних прав у них повинні бути також рівні обов'язки. Зважаючи на отримання інвалідами рівних прав, суспільство може очікувати від них більшого. В рамках процесу забезпечення рівних можливостей необхідно створювати умови для надання допомоги інвалідам, щоб вони були здатні певною мірою виконувати свої обов'язки як повноправні члени суспільства. В шостому правилі йдеться про те, що державам слід визнавати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої та вищої освіти для дітей, молоді й дорослих з особливими потребами в інтегрованих структурах, щоб освіта для інвалідів стала невід'ємною частиною системи загальної освіти [9].

Відповідно до Конституції України [5] наша держава має забезпечувати для людей з особливими потребами, відповідно до їх бажань та інтересів, доступність і безоплатність освіти у державних та комунальних навчальних закладах на рівні, що відповідає індивідуальним здібностям та можливостям. На виконання цього конституційного положення видано наказ МОНмолодьспорту № 512 від 24.04.2012 р. «Про проведення експерименту щодо організації інтегрованого навчання осіб з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації незалежно від форм власності та підпорядкування».

Як свідчить вітчизняна освітня практика, зважаючи на специфіку студентів з обмеженими психофізичними можливостями, для забезпечення рівних можливостей розвитку у період їх становлення як особистостей і громадян України пріоритетним та оптимальним залишається навчання й виховання інтегрованого типу.

Видатний педагог-дефектолог Л. Виготський у своїх працях надавав виключне значення освіті як засобу інтеграції особистості з обмеженими функціональними можливостями у суспільні відносини. Вчений відзначав, що аномальність неминуче породжує прагнення до компенсації і надкомпенсації, незалежно від рівня інтелектуального розвитку індивіда. Відповідно, процес компенсації буде носити як свідомий, так і несвідомий характер, а найбільш ефективно розвиток індивіда відбуватиметься за наявності розвивального соціокультурного середовища [2, с. 34–49]. Саме Л. Виготському належить ідея інтегрованого навчання як педагогічної системи, що органічно поєднує спеціальну і загальну освіту з метою створення умов для подолання соціальних наслідків біологічних дефектів розвитку («соціальних вивихів»).

Е. Леонгард визначав інтеграцію осіб з інвалідністю як «вільний, природний стан і поведінку людей, які знають про свої труднощі; ініціативність у спілкуванні; вміння самостійно вирішувати свої проблеми; шанобливе ставлення до інших; готовність надати та прийняти допомогу» [8, с. 106].

У своїй науковій розвідці В. Гудоніс розкриває інтеграцію осіб з обмеженими функціональними можливостями як «системну освіту, в якій, з одного боку, бере участь незряча людина, а з іншого – суспільство, що адекватно оцінює і розуміє її як рівноправного партнера та члена людського товариства» [3, с. 15].

Саме таке навчання й виховання передбачає включення студентів з особливими потребами не лише до освітнього середовища, але й до позааудиторної діяльності. Засобами спільного проведення дозвілля, участі у різноманітних заходах відбувається соціальна інтеграція студентів з особливими потребами. Таким чином формується інтегроване виховне середовище, що ґрунтується на принципах співжиття, співтворчості, спрямування на подолання соціальної ізоляції. Заслужують на увагу

погляди вчених І. Іванова, К. Кольченко та П. Таланчук, які вважають, що таке об'єднання сприяє гуманістичному вихованню студентів і соціалізації студентів з особливими потребами [10].

У зв'язку з означеними специфічними особливостями студентів з особливими потребами інтегроване середовище за умов належного педагогічного інструментарію може бути чинником створення атмосфери повного прийняття, визнання один одного, взаємоповаги. В інтегрованому середовищі у молоді з особливими потребами є шанс продемонструвати свої успіхи, можливість показати результат праці, усунути боязкість висловлювати власну точку зору, розвинути комунікативність.

У контексті нашого дослідження в інтегрованому середовищі доцільно стимулювати власну гідність та шанобливе ставлення до всіх суб'єктів виховного процесу, потребу у дотриманні моральних норм і принципів суспільного життя, повагу до законів України; розвивати вміння відстоювати свої права і свободи, співпрацювати в колективі, проявляти ініціативність, творчість, толерантність до інших, здатність до компромісу, відповідальність; активізувати спроможність проявляти рефлексію, самовладання, самовдосконалення громадянських та моральних якостей як визначальних складових громадянськості. За таких умов громадянин з особливими потребами виступає не як об'єкт соціально-педагогічної, психологічної та медичної допомоги і піклування, але як активний суб'єкт громадянського суспільства України, що створює умови для його успішного становлення як громадянина-патріота зі сформованою громадянською позицією.

Розробники Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти України підкреслюють, що «ідеалом виховання на сучасному етапі є високоосвічена, професійно компетентна, всебічно розвинена особистість, наділена глибоко національною свідомістю і державницькою відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими, тілесними, духовно-моральними, естетичними, родинними та патріотичним почуттями» [7, с. 18–25].

Наявність особливих потреб ускладнює процес соціалізації, підштовхує людей з інвалідністю виділяти серед різноманіття суспільних цінностей ті, що можуть посприяти їм на шляху подолання життєвих та соціальних перепон. Саме такою суспільно-моральною цінністю є громадянськість.

Актуалізація цієї проблеми посилює необхідність гуманізації суспільства. Громада демократичної країни покликана виконати свій гуманний обов'язок перед молодими громадянами з особливими потребами. Таким чином, очевидно є необхідність залучення молодих людей з особливими потребами до участі у громадській діяльності, спроможній максимально допомогти в їхньому становленні як активних, рівноправних громадян України. При цьому для реалізації цього завдання надзвичайно важливо сформувати громадянсько-патріотичні цінності цієї групи людей.

У психологічних джерелах сучасне студентство характеризується як вікову групу, головною особливістю якої є недостатня стійкість в психологічному стані і лабільність в емоційному плані, чутливість до зовнішніх впливів. Тому студенти з особливими потребами найбільш гостро реагують на все, що відбувається навколо них та особисто з ними. Вихованець з особливими потребами як особистість розглядається з трьох позицій: психологічної, соціальної, біологічної. В плані психологічного розгляду студента враховуються риси його характеру, комунікативні здібності, самооцінка, самосприйняття, тобто психологічні особливості. З соціальної позиції студент сприймається як представник соціальної групи людей з інвалідністю. Біологічна сторона зумовлюється фізичними вадами та пов'язаними з ними особливими потребами.

Важливе місце цій проблемі відвели в своїх дослідженнях такі вчені, як І. Бех, І. Зязюн та ін. Вони порушили проблему співвідношення біологічного і соціального в людині, врахування цього аспекту в навчально-виховному процесі [1]. Ця проблема набуває актуальності у процесі виховання громадянськості студентів з особливими потребами, адже основним завданням виховної роботи з ними є врахування їх можливостей, здібностей, задатків.

Студенти з особливими потребами мають певні проблеми, які сформувалися в попередні періоди їх життя та навчання і суттєво впливають на їхню пізнавальну активність та інтеграцію в освітнє середовище. Серед них: прогалини у знаннях, труднощі у подоланні бар'єрності оточуючого середовища, зокрема освітнього; труднощі у сприйнятті навчального матеріалу в загальноприйнятому вигляді; знижена працездатність, підвищена втомлюваність та виснажливність, порушення концентрації уваги; підвищена вразливість до інфекційних захворювань і, відповідно, проблеми з відвідуванням занять; низький рівень фізичної підготовки; дефіцит комунікабельності; недостатня орієнтація в соціумі, низька соціальна активність; звичка до невимогливого, поблажливого ставлення, завищені уявлення про свої можливості; низький рівень мотивації для досягнення мети, відчуття втрати майбутнього; низький рівень самоактуалізації, нерішучість, переважання інтровертної поведінки; низька самооцінка, нерозвиненість самоконтролю; підвищена тривожність, вразливість, емоційна нестійкість, депресивні стани та багато інших [9, с. 8–9].

Критичність ситуації для студентів з особливими потребами посилюється ще й тим, що майже всі вони відчувають брак спілкування з однолітками, фізичний дискомфорт, невідповідність до тотального потоку негативного впливу ЗМІ. Серед цієї частини юнацтва поширюються настрої соціального песимізму, зневіри у власних здібностях та можливостях самореалізуватися, втрачається довіра до інших громадян і держави. Існуючі соціальні цінності не повною мірою виражають визначені потреби цієї конкретної соціальної групи. На нашу думку, засвоєння патріотичних та гуманних цінностей, національно-культурного досвіду своєї держави, прагнення до верховенства права, відтворення їх у власному житті є загальними принципами усіх студентів. Сучасна цивілізація висуває на передній план загальнолюдські цінності, де права людини та її гідність, гуманність, свобода вибору, толерантність є найважливішими складовими.

Права та гідність громадянина – це не лише його особисте надбання, а й «золотий фонд» суспільства, нації, України, які захищені основним законом держави – Конституцією. Для того, щоб молоді громадяни з особливими потребами проявляли громадську активність, необхідно, в першу чергу, пробудити їхню самоповагу й гідність, нагадати їм про рівність прав й обов'язків та цілковиту Конституційну рівноцінність усіх громадян України. Формування цих демократичних цінностей – необхідна складова виховання студентів з особливими потребами як гідних та небайдужих громадян-патріотів зі сформованою громадянською позицією, як особистостей, що мають беззаперечне право на реалізацію власних здібностей, право на власне щастя, любов та індивідуальність.

ВИСНОВКИ

Всебічний аналіз наукових праць сучасних дослідників дозволяє зробити висновок, що в умовах ВНЗ інтегрованого типу у студента з особливими потребами з'являється можливість краще зрозуміти себе та свою роль у суспільстві, покращити власні адаптаційні навички, розширити коло інтересів та спілкування, переконатися у

власних потенційних можливостях як суспільної одиниці, самоствердитися у власній цінності для громади. Це і стає основою для формування громадянськості, зумовлюючи зацікавленість студентів у набутті громадянознавчих основ, культивуванні ціннісної компоненти та реалізації набутих знань, навичок у власній життєдіяльності. Саме в умовах ВНЗ інтегрованого типу студент з особливими потребами має оволодіти комплексом громадянських функцій. Культивування громадянськості особистості є фундаментом у прагненні України до євроінтеграції. Сучасне європейське співтовариство з досконаліми для сьогодення соціокультурними стандартами та гуманістичними цінностями може задовольнити наші намагання лише за низки умов, пріоритетними серед яких є зміни у ставленні до інвалідів, що передбачають встановлення рівних прав для всіх людей. Вони є гарантією для громадянського самоствердження особистості з особливими потребами, збереження її честі і гідності.

Завдяки революції європейське співтовариство усвідомило, що в «серці» Європи живуть сміливі, волелюбні та незламні особистості, які прагнуть жити, працювати та докласти ще більших зусиль задля кращого майбутнього у своїй державі. Українці на візках на Майдані – це лише найменша децима того, на що здатні громадяни з особливими потребами. Потрібні лише доцільні спрямовувальні дії. Кров'ю «Небесної сотні» написані новітні сторінки в історії сучасної незалежної України. І так хочеться сподіватися, що ці жертви були не даремні. СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Моральність особистості: стратегія становлення / І. Д. Бех. – К. : УЗМН, 1991. – 167 с.
2. Выготский Л. С. Принципы воспитания физически дефективных детей : Собр. соч. в 6 т. / Л. С. Выготский. – Т. 5: Основы дефектологии. – М. : Педагогика, 1983. – С. 34–49.
3. Гудонис В. П. Основы и перспективы социальной адаптации лиц с пониженным зрением / В. П. Гудонис – М. ; Воронеж, 1998. – С. 15.
4. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.91 // Відомості Верх. Ради України. – № 21. – 1991. – С. 252.
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Офіційне видання Верх. Ради України; [відп. за вип. С.О. Йовна]. – К., 1996. – С. 92–99.
6. Закон України «Про освіту» // Відомості Верх. Ради України. – 1991. – № 34. – С. 451.
7. Концепція національного виховання (схвалена Всеукр. пед. радою прац. освіти 30 червня 1994р.) // Рідна школа – 1996. – С. 18–25.
8. Леонгард Э. И. Неслышащие дети в мире слышащих / Э. И. Леонгард // Особый ребенок. Исследования и опыт помощи : мат. семинара «Организация службы социально-психологической помощи детям с острой школьной дезадаптацией и их семьям» / под ред. А. А. Цыганок. – М., 1998. – Вып. 1. – С. 106.
9. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов // Права інвалідів в Україні. – К. : Сфера, 2002. – С. 8–9.
10. Таланчук П. М., Кольченко К. О. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі : навч.-метод. посібник / П. М. Таланчук, К. О. Кольченко, Г. Ф. Нікуліна. – К. : Соцінформ, 2004. – 128 с.
11. Чайковський М. Є. Соціально-педагогічні умови реабілітації студентів з особливими потребами : дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Михайло Євгенович Чайковський. – Вінниця, 2006. – 210 с.